

Opgave 1 Bloed, zweet en luxeproblemen

In het programma *Bloed, zweet en luxeproblemen* van BNN reizen zes Nederlandse jongeren naar Ethiopië en Bangladesh.

Zij worden daar geconfronteerd met de omstandigheden waaronder hun kleding, koffie, sieraden en andere (luke)goederen gemaakt worden. Door te werken in onder andere een goudmijn, op een koffieplantage en in een kledingfabriek ervaren zij aan den lijve onder welke

omstandigheden de spullen gemaakt worden die zij thuis kopen. De jongeren werken met de lokale arbeiders, krijgen hetzelfde salaris en moeten van het geld dat zij verdienen een slaapplek betalen en voedsel kopen.

Een van de deelnemers is Benjamin. Hij werkt in Nederland achter de bar. Benjamin verbaast zich over het verschil tussen wat hij thuis met dit werk verdient en wat de arbeiders in een kledingfabriek in Bangladesh verdienen. In 2013 bedraagt het minimumloon in Nederland voor een achttienjarige zonder diploma die achter de bar werkt € 4,08 per uur. De arbeiders in Bangladesh verdienen vaak niet meer dan een euro per dag. De baas van de fabriek legt uit waarom zijn arbeiders niet méér verdienen: "Dit is een onderontwikkeld land. We zijn voor een groot deel ongeschoold en er is hier minder kennis. Daarom moeten we harder werken voor minder geld."

Rechtvaardigheid werd door de Romeinen al gedefinieerd als 'ieder het zijne geven'.

- 2p 1 Beargumenteer of jij de uitleg van de baas een goede rechtvaardiging vindt voor het inkomensverschil tussen Benjamin en de arbeiders:
- met de Romeinse definitie van rechtvaardigheid en
 - met de spanning tussen de categorieën 'verdienste' en 'verdeling'.

Tijdens en na het werk voeren de zes deelnemers vaak gesprekken met de lokale arbeiders. Zo ook met de twaalfjarige Manna uit Bangladesh, die werkt in een fabriek waar pruiken van mensenhaar worden gemaakt. Manna werkt zeven dagen per week en verdient hiermee € 12,- per maand. Ze houdt van mooie kleren en sieraden en ze droomt ervan om later dokter te worden.

Deelneemster Annejet heeft medelijden met Manna, omdat ze bang is dat Manna nooit gelukkig kan worden als zij haar droom niet kan verwezenlijken. De kans dat Manna dokter wordt, is bijzonder klein.

Deelneemster Daphne vindt het medelijden van Annejet onterecht. Manna heeft misschien wel minder mogelijkheden en weinig geld, maar dat betekent niet dat zij ongelukkig is. Daphne vindt het juist goed dat Manna dromen heeft. Ook al is haar droom misschien niet te verwirkelijken, het geeft Manna wel kracht om met haar moeilijke omstandigheden om te gaan en het is voor haar een drijfveer om te leven en te werken. In de deugdethiek van Aristoteles staat 'het goede leven' centraal en is geluk het hoogste doel.

- 3p 2 Leg het verband tussen geluk en deugd in Aristoteles' deugdethiek uit. Geef vervolgens het verschil tussen de geluksopvattingen van Daphne en Annejet weer. Beargumenteer tot slot met wie Aristoteles het eens zou zijn als het gaat om de mogelijkheid van Manna om gelukkig te worden, met Annejet of met Daphne.

De 24-jarige modestudente Lotte vertelt in een interview waarom zij heeft meegedaan aan het programma:

tekst 1

Ben je een verwend type?

“Ergens wel. Ik heb altijd alles gekregen van mijn ouders. Toch ben ik ook wel bewust opgevoed. Ik had een krantenwijk en wist dat er ook mensen zijn die het moeilijk hebben. In het buitenland, maar ook in Nederland. Alleen als je met ze praat en de tranen ziet, weet je pas echt hoe zwaar ze het hebben.”

Waarom heb je je opgegeven?

“Ik zat al een tijdje thuis te werken aan m'n eindscriptie, toen ik het spotje met de oproep op tv voorbij zag komen. Zes 'verwende' westerlingen aan de slag in ontwikkelingslanden. Ik voelde me opgesloten, wist niet wat ik moest doen en dit was zo anders dan ik gewend was. Ik wilde weg uit de veilige omgeving waarin ik tot dan toe had verkeerd.”

naar: televisier.nl

Achteraf vertelt Lotte wat haar het meest is bijgebleven tijdens de opnames. In Ethiopië ziet Lotte een jong meisje op straat zitten voor de fabriek waar zij en de andere deelnemers op dat moment werken. Het grijpt Lotte aan en ze probeert erachter te komen wat er met het meisje aan de hand is. Het blijkt dat de ouders van het meisje zijn overleden. Ze slaapt vanaf haar tiende op straat. Lotte vraagt aan het meisje of ze bang is. Het meisje zegt dat ze heel erg bang is, omdat ze 's nachts op straat vaak wordt lastiggevallen door mannen die seks met haar willen. Ze hangt rond bij hotels en krijgt soms iets te eten van de hotelgasten. Maar vaak heeft zij niets te eten. De reactie van Lotte:

tekst 2

“De andere mensen zeggen ook dat deze mensen gewend zijn aan armoede, dus dat het dan niet zo erg is. Maar als je dit dan ziet, ik vind het echt verschrikkelijk. En een keuze is het al helemaal niet. In dit land sta je er helemaal alleen voor als je ouders doodgaan. Dan is er geen overheid of een potje of iets. Dan moet je alleen zien te overleven. Er is ook geen toekomst meer voor dit meisje. Ze kan ook niet meer naar school.”

naar: Bloed, zweet en luxeproblemen, aflevering 4

Martha Nussbaum heeft een theorie ontwikkeld over menselijke ontwikkeling en levenskwaliteit. Zij stelt dat de kwaliteit van iemands leven het beste beoordeeld kan worden vanuit een capability-benadering. Nussbaum maakt daarbij een onderscheid tussen ‘gecombineerde capabilities’ en ‘inwendige capabilities’.

3p **3** Leg uit wat het verschil is tussen inwendige capabilities en gecombineerde capabilities.

Leg vervolgens met tekst 1 en 2 uit dat het verschil tussen Lotte en het meisje:

- zowel een verschil is in inwendige capabilities
- als een verschil in gecombineerde capabilities.

Om het meisje te helpen geeft Lotte haar een trui en schoenen. Ook geeft Lotte haar wat geld zodat het meisje voor een paar dagen te eten heeft. In *Een theorie van rechtvaardigheid* stelt John Rawls dat we veel verschillende soorten zaken ‘rechtvaardig’ en ‘onrechtvaardig’ noemen; niet alleen wetten, instituties en sociale systemen, maar ook allerlei soorten afzonderlijke handelingen, zoals wel of geen geld geven. Volgens Rawls is echter de basisstructuur van een samenleving het voornaamste object van rechtvaardigheid.

3p **4** Leg uit dat Rawls bij rechtvaardigheid meer belang hecht aan de basisstructuur van de samenleving dan aan afzonderlijke handelingen.

Leg vervolgens het standpunt van Rawls uit:

- met tekst 2 en
- met de manier waarop Lotte het meisje probeert te helpen.

Een terugkerende discussie tussen de deelnemers aan het programma gaat over de vraag of zij zelf verantwoordelijk zijn voor de armoedige omstandigheden waaronder hun spullen gemaakt worden. Ook gaat de discussie over de vraag of zij iets aan deze situatie kunnen veranderen. Met name Benjamin en Daphne staan lijnrecht tegenover elkaar. Tijdens het werk op de koffieplantage hebben zij een discussie over fairtradekoffie:

tekst 3

Benjamin: “Als ik heel veel geld heb, koop ik ook fairtrade. Maar als ik elke dag vijf euro moet uitgeven voor een zak koffie die dezelfde dag opgaat, dan is dat ook niet goed.”

Daphne: “Maar er zijn altijd andere dingen waar je op kunt besparen. Wees dan zuiniger met energie, ga dan stoppen met roken. Stop dan met andere overbodige luxe.”

Benjamin: “Ik drink elke dag koffie. Weet je wel niet hoeveel geld me dat gaat kosten? Toevallig leef ik in een andere wereld. Daar kan ik ook niks aan doen. Ik weet ook dat die mensen het hier slecht hebben. Maar ik denk eerst aan mezelf.”

Daphne: “Jouw keuze is niet gebaseerd op gebrek aan geld. Je stelt gewoon de verkeerde prioriteiten. Als je iets echt wilt, dan lukt het.”

naar: Bloed, zweet en luxeproblemen, aflevering 4

Ook filosofen verschillen van mening over de vraag in hoeverre wij iets kunnen of moeten doen aan de armoede in andere landen, en zo ja, wat dan precies. Zo geeft Liam Murphy met zijn opvatting van billijkheid kritiek op Singers persoonlijke ethiek.

- 3p **5** Leg uit dat Daphne haar kritiek op Benjamin kan onderbouwen met de ethiek van Singer.
Geef vervolgens Murphy’s kritiek op Singers opofferingsprincipe weer. Beargumenteer tot slot of Benjamin met de opvatting van Murphy kan rechtvaardigen dat hij geen fairtradekoffie koopt.

Opgave 2 Het kosmopolitisme van Amartya Sen

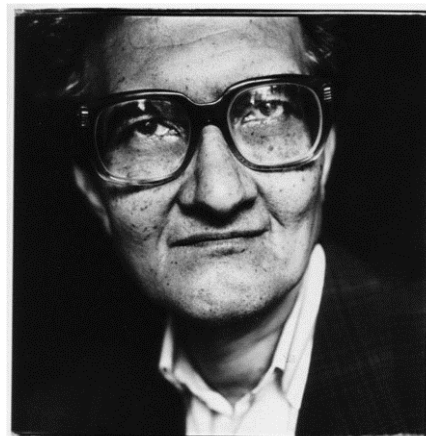
Amartya Sen is een Indiase schrijver, econoom en filosoof die in 1998 de Nobelprijs voor de economie ontving voor zijn strijd tegen armoede.

Enkele jaren voor de onafhankelijkheid van India in 1947, braken er op grote schaal rellen uit tussen hindoes en moslims. Voor het huis van Sen werd een moslimarbeider neergestoken. De zwaargewonde man vluchtte het huis in en vroeg de elfjarige Sen om hulp. De jongen gaf hem een glas water en riep zijn vader om hulp.

Voordat hij naar het ziekenhuis gebracht werd, vertelde de man aan Sen dat zijn gezin al weken honger leed. Hij had het geriskeerd naar de vijandige hindoe-wijk te komen, waar Sen woonde, zodat hij wat geld kon verdienen. In het ziekenhuis stierf de man.

De elfjarige Sen realiseerde zich vanaf dat moment dat economische vrijheid en politieke vrijheid met elkaar te maken hebben: wie arm is en honger lijdt, heeft geen keuze.

- 2p 6 Leg uit dat de hulp van de jonge Sen aan de zwaargewonde man volgens Cicero zowel medemenselijk als rechtvaardig is.

De ervaring met de neergestoken man staat aan de basis van Sens motivatie om onrecht te onderzoeken en hij benadert dit onrecht zowel vanuit de filosofie als vanuit de economie. Sen merkt op dat hongersnood nooit plaatsvindt in een democratie en dat een rechtvaardige verdeling van welvaart net zo noodzakelijk is voor een rechtvaardige samenleving als gelijke grondrechten dat zijn. Sen verwijst in zijn werk naar Martin Luther King die zei: "Wat heb je aan het recht om samen met blanken in een restaurant aan tafel te zitten als je geen geld hebt om een maaltijd te bestellen?"

Kings burgerrechtenstrijd is een goed voorbeeld voor Sens capability-benadering. Sen onderscheidt aan de ene kant de mogelijkheden die mensen hebben om keuzes te maken en aan de andere kant de mate waarin mensen die mogelijkheden ook praktisch verwerklijken. Martha Nussbaum neemt deze gedachte van Sen over.

Voor wat betreft het analyseren van rechtvaardigheid verschilt de capability-benadering van Sen wezenlijk van een benadering die uitgaat van een afgebakende lijst met universele grondrechten. Een voorbeeld van zo'n andere benadering is de Universele verklaring van de rechten van de mens uit 1948.

- 3p 7 Wat is het voordeel van Sens capability-benadering ten opzichte van een benadering die uitgaat van een lijst van universele grondrechten? Leg dit voordeel uit met Sens verwijzing naar Martin Luther King. Leg vervolgens uit wat het verschil is tussen de capability-benadering van Sen en die van Nussbaum.

In Sens moedertaal bestaan er twee woorden voor rechtvaardigheid. De term 'niti' verwijst naar procedurele rechtvaardigheid als eigenschap van organisaties en juridisch correct gedrag, terwijl 'nyaya' gaat over de rechtvaardigheid van de concrete, praktische uitkomsten van een handeling.

Sen herkent beide noties van rechtvaardigheid ook in de westerse traditie; sommige filosofen hebben een idee van rechtvaardigheid dat sterk lijkt op 'niti', anderen filosoferen duidelijk over rechtvaardigheid als 'nyaya'. Sen is van mening dat het belangrijk is deze verschillen te onderscheiden om spraakverwarring te voorkomen.

Dit onderscheid tussen rechtvaardigheid als 'niti' en als 'nyaya' is te herkennen in de filosofie van Kant en in de analyse van armoede van Smith.

- 2p 8 Beargumenteer met de betreffende filosofie:
- of Kant rechtvaardigheid vooral opvat als 'niti' of als 'nyaya' en
 - of Smith rechtvaardigheid vooral opvat als 'niti' of als 'nyaya'.

Sen illustreert zijn analyse van het begrip rechtvaardigheid aan de hand van een voorbeeld van drie kinderen die vechten om een fluit.

tekst 4

Anne eist de fluit op omdat zij de enige is die erop kan spelen. De andere kinderen spreken dat ook niet tegen. Het zou zeer onrechtvaardig zijn om de fluit te ontzeggen aan de enige die het instrument ook daadwerkelijk kan bespelen. Als dat alles is wat je zou weten, zou dat de claim van Anne erg sterk maken. Bob verdedigt zijn aanspraak op de fluit door erop te wijzen dat hij de enige van de drie is die zo arm is dat hij geen eigen speelgoed heeft. De fluit zou hem iets geven om mee te spelen. De andere kinderen erkennen dat zij rijker zijn en wel allerlei spullen voor zichzelf hebben. Als je alleen Bob zou hebben beluisterd en de andere twee niet, zou er veel voor te zeggen zijn om de fluit aan hem te geven.

Carla wijst erop dat zij maandenlang heel zorgvuldig bezig is geweest om de fluit zelf te maken. Dit wordt door de anderen bevestigd. En "juist op het moment dat ik ermee klaar was", zo klaagt ze, "probeerde dit gespuis mij de fluit te ontfutselen". Als je alleen de verklaring van Carla zou hebben gehoord, zou je wel eens geneigd kunnen zijn geweest haar de fluit te geven als erkenning van haar begrijpelijke aanspraak op iets wat zij zelf heeft gemaakt.

naar: Amartya Sen, Het idee van rechtvaardigheid, 2013

Als je de drie kinderen Anne, Bob en Carla hebt aangehoord met hun verschillende argumenten sta je voor een moeilijke beslissing. Theoretici van verschillende denkrichtingen, zoals egalitaristen, libertaristen of utilitaristen, menen dat het niet moeilijk is een rechtvaardige oplossing te vinden. Maar ze zouden verschillende oplossingen kiezen. Vanuit elk van de drie denkrichtingen moet telkens een ander kind de fluit krijgen.

- 3p 9 Beargumenteer welk van de drie kinderen de fluit moet krijgen volgens:
- de egalitaristen,
 - de libertaristen en
 - de utilitaristen.

Sens boek *Het idee van rechtvaardigheid* is opgedragen ter nagedachtenis aan John Rawls. Sen meent dat Rawls een zeer grote indruk op het denken over rechtvaardigheid heeft gehad. Rawls beschrijft rechtvaardigheid als billijkheid, oftewel als 'justice as fairness'.

Aan de hand van het concrete verdelingsvraagstuk van kinderen die om een fluit ruziën, formuleert Sen kritiek op het rechtvaardigheidsbegrip van Rawls.

- 3p 10 Leg uit:
- waardoor volgens Rawls het gedachte-experiment van de sluier van onwetendheid leidt tot een theorie van rechtvaardigheid,
 - welke kritiek Rawls daarmee op het utilitarisme heeft en
 - welke kritiek Amartya Sen met het voorbeeld van de fluit op Rawls' theorie van rechtvaardigheid heeft.

Sen is een voorstander van het kosmopolitisme. Volgens hem is veel ellende in de wereld het resultaat van verwarring over de eigen identiteit; als mensen zich alleen maar identificeren met hun nationale of religieuze identiteit leidt dat snel tot haat en geweld, zoals hij als elfjarige zelf had meegemaakt.

De gemeenschap waarmee iemand zich identificeert hoeft volgens Sen niet altijd dezelfde te zijn. Tijdens een voetbalwedstrijd bestaat er een vanzelfsprekende nationale of lokale identificatie, maar het is volgens Sen belangrijk om die identiteit weer los te laten zodra de wedstrijd afgelopen is. In het kosmopolitisme is het belangrijk om vertrouwen te houden in het vermogen van mensen over de hele wereld om elkaar te begrijpen en vooral nooit op te geven om dat te proberen. Amartya Sen verzet zich daarmee tegen nationalisme.

De Amerikaanse filosoof Michael Walzer verzet zich juist tegen het kosmopolitisme.

De tegenstelling tussen kosmopolitisme en nationalisme wordt bijvoorbeeld zichtbaar in de eurocrisis. Tijdens deze crisis kwam de gemeenschappelijke munt van de Europese Unie onder druk te staan. Griekenland was een van de lidstaten met de grootste problemen. In 2010 was de Griekse staat bijna failliet en deed de Griekse regering een beroep op de andere eurolanden om mee te betalen aan de Griekse schulden. De andere eurolanden kwamen echter pas in actie toen de problemen van Griekenland ook hun eigen economieën in gevaar brachten. Door het uitstel is de uiteindelijke last voor de Europese belastingbetaler wel veel hoger uitgevallen. In ruil voor steun door de andere lidstaten moest de Griekse regering zware bezuinigingen doorvoeren. Staatsbedrijven werden verkocht en sommige ambtenaren kregen nog maar de helft van hun salaris.

3p 11 Leg uit:

- dat Walzer bezwaar zou maken tegen de oplossing voor de Griekse schulden crisis en
- dat het kosmopolitisme volgens Walzer geen basis voor Europese politiek kan zijn.

Beargumenteer vervolgens met zowel de opvatting van Walzer als de opvatting van Sen of nationalisme leidt tot minder mondiale rechtvaardigheid.

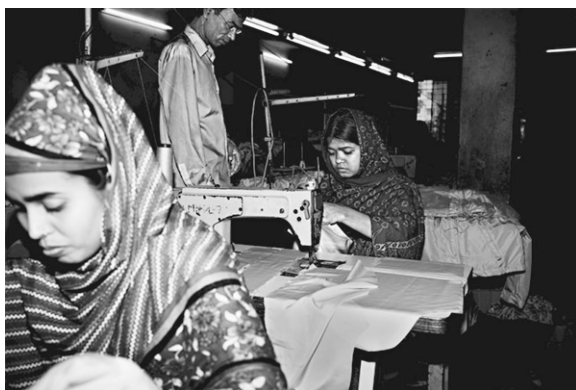
Opgave 3 De kledingindustrie van Bangladesh

In april 2013 stortte in Bangladesh een groot naaiatelier in. Daarbij kwamen meer dan duizend mensen om het leven en vielen er vele duizenden gewonden.

Journalist Casper Thomas schreef in juni 2013 een artikel over deze ramp in weekblad *De Groene Amsterdammer*.

Dat artikel begint als volgt:

tekst 5

Nazami Begum weet dat ze geluk heeft gehad. Op 24 april nam ze plaats achter de naaimachine in de kledingfabriek Rana Plaza in Bangladesh. De dag daarvoor hadden zij en haar collega-naaisters centimeters diepe barsten in de muren van het gebouw gezien. Het bankfiliaal dat op de begane grond zat, was

uit voorzorg ontruimd. Toch stond die ochtend haar baas op de stoep om te vertellen dat ze moest werken. Een grote bestelling T-shirts en broeken, bestemd voor de Europese kledingmarkt, wilde hij niet mislopen. Halverwege de ochtend viel de elektriciteit plotseling uit. De verdiepingen van Rana Plaza begonnen te schudden. Pleisterwerk viel naar beneden en de muren barstten.

naar: De Groene Amsterdammer, nummer 26, juni 2013

- 1p 12 Casper Thomas laat met dit voorbeeld zien dat er in de Bengalese kledingindustrie sprake is van een onrechtvaardige situatie. Leg met het gedrag van Nazami Begums baas in tekst 5 uit wat volgens Cicero de rol van hebzucht bij onrechtvaardigheid is.

De ramp in kledingfabriek Rana Plaza staat niet op zichzelf. In Bangladesh gebeuren zelfs regelmatig dergelijke ongelukken omdat kledingfabrieken vaak illegaal zijn gebouwd en niet voldoen aan internationale en nationale veiligheidsvoorschriften. De overheid van Bangladesh voert nauwelijks controles uit op de veiligheid van kledingfabrieken. Dat heeft te maken met belangenverstrengeling: veel kledingbaronnen in Bangladesh hebben vanwege hun rijkdom óók een zetel in het parlement en de helft van alle Bengalese politici heeft directe banden met de kledingindustrie.

Door hun politieke invloed kunnen de rijke fabriekseigenaren hun eigen winst verhogen. Bovendien hebben de fabriekseigenaren een speciale politiemacht aangesteld die de kritiek van de kledingarbeiders op de onveiligheid onderdrukt, zo nodig met geweld.

Volgens Michael Walzer functioneert het tot stand komen van lokale distributieve rechtvaardigheid op dezelfde manier als het tot stand komen van collectieve zelfbeschikking. Volken kunnen zich daarbij volgens hem echter op twee manieren vergissen.

- 4p 13 Welke twee vergissingen kunnen volgens Walzer gemaakt worden bij het tot stand komen van lokale distributieve rechtvaardigheid?

Leg uit dat beide vergissingen van toepassing zijn op de situatie in de kledingindustrie van Bangladesh.

Na de ramp in Rana Plaza demonstreerden kledingarbeiders en nabestaanden van slachtoffers op de plek van de ingestorte fabriek. De kledingarbeiders wilden dat achterstallig loon werd betaald en de nabestaanden eisten een schadevergoeding. Omdat dit alles uitbleef, spraken demonstranten de vele westerse toeristen aan.

Als geen enkele van die westerse toeristen geld geeft, zou de filosoof Peter Singer dat uitleggen met de 'volg-de-massa-ethiek'.

- 2p 14 Leg Singers opvatting over een 'volg-de-massa-ethiek' uit en gebruik daarbij zijn utilitaristische argument.

De Nederlandse minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking Liliane Ploumen ondertekende in 2013 een veiligheidsakkoord waarin verschillende overheden samenwerken met grote kledingmerken, kledingfabrieken en Bengalese vakbonden om de veiligheid en arbeidsomstandigheden voor Bengalese kledingarbeiders te vergroten. Ploumen maakte voor dit akkoord 9 miljoen euro vrij. Daarover zei zij het volgende:

tekst 6

“Bangladesh is een straatarm land en heeft financiële hulp nodig. Hoewel de bal bij het bedrijfsleven ligt, zie ik het als een gezamenlijke plicht om de omstandigheden in de textielsector te verbeteren. We kunnen niet meer naar elkaar blijven wijzen en alle betrokken partijen - de Bengalese overheid, de textielsector, producenten, consumenten en andere overheden - moeten nu hun verantwoordelijkheid nemen om de vicieuze cirkel te doorbreken. We mogen niet accepteren dat textielarbeiders enorme veiligheidsrisico's moeten lopen om voor ons spijkerbroeken en T-shirts te maken.”

naar: rijksoverheid.nl

Niet iedereen is even enthousiast over de effectiviteit van ontwikkelingshulp. Ontwikkelingseconoom Angus Deaton zegt in een interview in *de Volkskrant*:

tekst 7

“Ontwikkelingshulp is geven om de verkeerde redenen. We kunnen wel van bovenaf van alles willen opleggen, maar daarmee heb je nog geen functionerende systemen van onderwijs, zorg, politie, justitie of infrastructuur. Burgers moeten hun overheid zelf dwingen tot het leveren van diensten. Het is niet zo dat we niks kunnen doen, maar we moeten de goede dingen doen. Doe iets aan de handelsbelemmeringen en ontwapening en andere economisch of politiek ontwrichtende factoren. Laat de Wereldbank haar kennis delen. Er is veel expertise maar die is gekoppeld aan hulp. Ik denk dat veel landen vooral gebaat zijn bij goed advies.”

naar: de Volkskrant, zaterdag 5 oktober 2013

- Het idee van hulp aan ontwikkelingslanden is vaak in metaforen gevat, zoals die van de ‘global village’ of ‘de reddingsboot’.
- 3p **15** Leg uit of in tekst 6 blijkt dat Ploumen handelt vanuit het beeld van de ‘global village’ of vanuit het beeld van ‘de reddingsboot’.
Beargumenteer vervolgens dat Deaton in tekst 7 beide beelden bestrijdt.

- Bangladesh was tot en met 1947 als onderdeel van Brits-Indië een Britse kolonie. Immanuel Kant bekritiseert het Europese kolonialisme en pleit voor wereldburgerschap. Zijn kritiek op het kolonialisme kan worden opgevat als een kritiekpunt op de ‘tragedie van de meent’ van Garret Hardin. Met ‘de tragedie van de meent’ legt Hardin zijn visie op de mondiale verdeling van welvaart uit.
- 2p **16** Leg uit dat Kants kritiek op het kolonialisme kan worden opgevat als kritiek op Hardins ‘tragedie van de meent’.
Beargumenteer vervolgens op welke manier de ‘tragedie van de meent’ zou worden opgelost vanuit Kants plichtethiek.